

Posudek na doktorskou dizertační práci Mgr. Jana Adamce, *Maďarsko 1956: od reformy k národnímu povstání*, Praha 2015, s. 377, rkp.

Je až s podivem, že dramatické události, které se odehrály v Maďarsku na počátku druhé poloviny 50. let minulého století, doposud stály – přestože od nich příští rok uplyne již šedesát let – takřka zcela stranou pozornosti české (ale i slovenské) historiografie. Lidové povstání v Maďarsku proti režimu leninsko-stalinského typu přitom patří k nejdůležitějším událostem světového dění druhé poloviny 20. století. Povstání, které se navíc odehrálo ve státě sousedícím s tehdejší ČSR, bylo prvním masovým projevem celospolečenského odporu vůči politickému a ekonomickému systému nastolenému po druhé světové válce ve státech východního bloku. Vyvrcholil jím vážný otřes v sovětské zájmové sféře, který začal postupně nabírat dynamiku po smrti J. V. Stalina v roce 1953. Nenávratně jím byla narušena iluze o humanistickém charakteru a sociální spravedlnosti režimů tzv. lidové demokracie i o jejich potencionálu ekonomického rozvoje. Povstání maďarského lidu, které bylo předzvěstí pražského jara či dělnického odporu v Polsku vrcholícího založením Solidarity, demonstrovalo zásadní slabiny režimů leninsko-stalinského typu, zejména jejich prachbídné a dále se redukcující společenské zakotvení. Sovětský svaz sice dokázal maďarské povstání mocensky relativně snadno potlačit, současně však spolu se svými satelity vstoupil do latentní krize, ze které se mu po celou dobu existence bipolárně rozděleného světa již nikdy nepodařilo vybědnout.

Jak bylo řečeno, česká historiografie se povstáním maďarského lidu až na výjimky nezabývala. Jediná česká monografie¹ věnovaná vývoji Maďarska ve druhé polovině dvacátého století² se této tematiky dotýká jen částečně a pouze ze specifického úhlu pohledu. Eva Irmanová se v ní především zabývala otázkou, jak události roku 1956 ovlivnily vývoj Kádárova režimu v následujících desetiletích. I počet příslušných článků a studií ve vědeckých časopisech, jejichž autory jsou historici českého původu, jen o málo překračuje desítku. Většina z nich má navíc příležitostný charakter. Vznikly především u příležitosti padesátého výročí maďarské revoluce. Svoji (obvykle nevelkou) vypovídající hodnotou se mnoho neliší od o něco početnějších, svým charakterem podobných publicistických statí, jejichž pečlivý výčet Adamcova práce také obsahuje.

¹ Za povšimnutí jistě stojí, že do češtiny nebyla po roce 1989 přeložena jediná relevantní monografie věnovaná této klíčové události maďarské historie i moderních světových dějin.

² E. Irmanová, *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*, Praha 1998.

Za načrtnutého stavu tak má posuzovaná disertace již sama o sobě své opodstatnění. Pokrývá prázdné místo a naplňuje tak jeden z úkolů obecných dějin, kterým je přibližování historie jiných národů českému publiku. Dosažení pouze tohoto cíle by však pro historika Adamcova formátu znamenalo příliš nízkou a snadno dosažitelnou metu. Pokusil se na základě co nejširšího studia publikovaných i archivních dokumentů a znalosti příslušné sekundární literatury o souhrnný a výkladově inovativní pohled na složitý komplex maďarských událostí v roce 1956. Autorovými slovy: „Cílem práce je kromě jiného nabídnout českému čtenáři souhrnný pohled na maďarské povstání, který by se zabýval jak společenskými kořeny povstání, tak i dynamikou samotného povstání či rozhodovacími mechanismy jednotlivých aktérů.“

Mgr. Jan Adamec měl k naplnění předsevzatého úkolu takřka optimální předpoklady. Problematikou maďarského vývoje v 50. letech minulého století se dlouhodobě intenzivně zabývá. Tématice moderních dějin Maďarska se již před více než třinácti lety věnoval ve své velmi kvalitní magisterské diplomní práci. V uplynulých letech publikoval na toto téma několik vědeckých studií a popularizačních článků. V Maďarsku několik let studoval, absolvoval zde početné badatelské pobyty. Neopomenutelnou výhodou jsou jeho, mezi českými historiky málo obvyklé, jazykové znalosti. Kromě západních jazyků J. Adamec ovládá ruštinu a především maďarštinu, tedy pro výzkum zvoleného tématu klíčové jazyky.

Disertační práci J. Adamec rozdělil do úvodu a pěti kapitol. V rozsáhlém, promyšleně koncipovaném úvodu stojí za ocenění především rozbor příslušné sekundární literatury. Představuje do několika stránek koncentrovanou neobyčejně zasvěcenou historiografickou sondu. Již tato část disertace svědčí o Adamcových rozsáhlých znalostech a bezpečné orientaci ve zkoumané problematice. Mnohem méně místa autor věnoval analýze primárních pramenů. Postrádal jsem zejména podrobnější rozbor dokumentů, které zkoumal v maďarských archivech. Autor příslušnou analýzu bohužel odbyl jen dvěma větami (s. 28). Při čtení textu pak snadno postřehneme, že Adamec maďarské archivní dokumenty cituje dosti sporadicky. Mnohem více využíval edic maďarských a především ruských; z nich na prvním místě již před sedmnácti lety vydanou sbírku dokumentů Sovětský svaz a maďarská krize 1956.³

³ Orechova E., Sereda D., Stykalin A., Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda: dokumenty, Moskva 1998.

V první kapitole Mgr. Adamec seznamuje čtenáře s vývojem Maďarska po Stalinově smrti, tedy s neobyčejně dynamickým obdobím zhruba čtyřiceti měsíců předcházejícím propuknutí lidového povstání. Tehdy se rychle začala vyostřovat vnitropolitická krize v zemi a narůstala nespokojenost většiny populace s režimem ztělesňovaným Mátyásem Rákosim. Autor velmi plasticky nastiňuje tehdejší ekonomickou a sociální situaci v zemi. Výklad pak dále opírá o analýzu čtyř konfliktních linií, v rámci kterých se střetávaly názory a stanoviska významných aktérů politického dění. Adamec se zabývá napětím, které panovalo mezi M. Rákosim a I. Nagyem. Dále analyzuje vývoj vazeb mezi perzekvovanými a následně rehabilitovanými funkcionáři a těmi členy nejvyšší stranické elity, kteří nebyli stalinskými procesy v letech 1948-1952 postiženi. Za důležitou štěpící linii považuje i vztah mezi funkcionáři odstavenými po roce 1948 z klíčových mocenských funkcí a Rákosiho skupinou. Důležitou konfliktní linii spatřuje i ve vztahu mezi Imre Nagyem a oblastními tajemníky MSP, obávajícími se důsledků Nagyem prosazované zemědělské politiky, která nevyklučovala i rozpuštění části rolnických družstev. V dalších částech rozsáhlé první kapitoly, která tvoří bezmála čtvrtinu textu, se autor zabývá proměnami sovětského přístupu k Maďarsku; snaží se přiblížit názorová východiska i konkrétní postoje klíčových členů moskevského politbyra či tehdejšího sovětského velvyslance v Budapešti Jurije Andropova. Mnohem méně místa je v posuzované disertaci věnováno spontánně vznikajícím alternativním společenským seskupením a s nimi spojeným názorovým platformám. Autor si například ani neklade otázku, nakolik například činnost Petöfiho kroužku ovlivnila charakter povstání. J. Adamec se v této kapitole také podrobně zabývá osobnostními charakteristikami a ideovým profilem nejvýznamnějších postav tehdejší maďarské politické elity; zvláště pasáže věnované M. Rákosimu a I. Nagyovi považuji za velmi výstižné. Výklad v úvodní kapitole je postupem času poněkud zdlouhavý, úměrně tomu narůstá jeho popisnost a útržkovitost. Některé klíčové události – např. důvody a důsledky kritiky I. Nagye a jeho následného odvolání z postu předsedy vlády – nejsou dostatečně vysvětleny. Za příliš šťastné nepovažuji ani několik odboček k podružným tématům. J. Adamec například zbytečně dlouze objasňuje zákulisí tzv. Chruščovova tajného referátu na XX. sjezdu ÚV KSSS. (s. 66) Jindy – např. při vylíčení okolností Rákosiho demise – využívá svědectví osob, které události znaly pouze až z druhé ruky.

Výklad je v úvodní části disertace doveden až do října 1956, tedy takřkajíc až do hodin, které těsně předcházely vypuknutí lidového povstání. V dalších dvou kapitolách se J. Adamec podrobně věnuje dvanácti dnům povstání. Každý historik zabývající se průběhem ozbrojeného konfliktu, který se na přelomu října a listopadu 1956 odehrál v Budapešti a v několika dalších maďarských městech, je při současném stavu poznání této problematiky nutně postaven před dilema, jak tyto události vylíčit, aniž by v zásadě neopakoval či neparafrázoval jen to, co již předtím popsaly desítky jiných autorů. J. Adamec se zřejmě i proto rozhodl vyložit průběh povstání, zejména jeho první, pro další vývoj událostí klíčový den, za použití teorie o chování davu v mimořádných situacích. Odkazuje přitom k metodám sociální psychologie a k poznatkům o skupinovém chování ve vypjatých situacích. V disertaci charakterizuje situaci v Maďarsku v okamžiku vypuknutí povstání těmito slovy: „Dosud čitelný obraz, v němž figurovali nespokojená veřejnost reprezentovaná spisovateli, novináři a stranickými reformisty na jedné straně a zastánci neostalinského, byť po červencovém plénu ÚV MSP mocensky paralyzovaného kurzu na straně druhé, se rozrůznil. Zvýšil se počet aktérů, objevily se nové požadavky a postoje, z nichž některé již mířily za mantinely socialistického režimu. Spontánně a živelně vzniknuvší *ulice* je tak fenomén důležitý pro pochopení dynamiky maďarského povstání v jeho počáteční fázi.“ (s. 114)

Takto zvolený způsob analýzy historických událostí nepostrádá jistá rizika. J. Adamec přesvědčivě a velmi zajímavě líčí mnohdy iracionální chování pulsujícího davu v první den povstání, zobrazuje šíření revoluce, postupnou radikalizaci povstalců. Při analýze vývoje v dalších revolučních dnech však od zvolené metody bez příslušného komentáře postupně odstupuje, svůj výklad bez patřičného zdůvodnění rázně zestručňuje. Výsledkem je viditelná disproporce, kdy výkladu týkajícímu se prvního dne povstání je v disertaci věnováno více prostoru než analýze vývoje v následujících jedenácti dnech. Uvítal bych také podrobnější objasnění vývoje postojů a názorů předáků povstání. Autor se této tematiky dotýká v úvodu, kdy konstatuje, že „početné vrstvy obyvatel, především z dělnického prostředí, artikulovaly požadavek nevracet se především v ekonomických otázkách před rok 1948, respektive 1945. Nechtěli revokovat změny pozemkových a vlastnických vztahů před rok 1945 (pozemková reforma, znárodnění průmyslu, velkoobchodu a bankovního systému).“ (s. 10-11) V dalším výkladu však autor bohužel toto tvrzení nerozvíjí, ani blíže nekonkretizuje. Snad lze dovodit, že vzhledem k dynamice událostí se na konkretizaci programových cílů nedostávalo času.

V závěrečné kapitole disertace autor pojednává v širokých tematických a chronologických souvislostech o peripetiích vývoje přístupu sovětského vedení k maďarským událostem. Nastiňuje změny, ke kterým ve vztahu mezi Kremlem a satelitními státy postupně došlo po Stalinově smrti, po XX. sjezdu KSSS či po nástupu Gomulkova vedení v Polsku. Podrobně si pak všímá proměn postojů jednotlivých nejvyšších sovětských funkcionářů k dění v Maďarsku, zajímavě přibližuje atmosféru v sovětském politbyru. V kapitole také korektně, i když ne příliš objektivně líčí základní mezinárodní souvislosti maďarského povstání, zejména dopad, který na něj měla suezská krize. J. Adamec si také všímá postojů vedení dalších komunistických stran k dění v Maďarsku. Obšírně se zejména zabývá přístupem vedoucích čínských komunistů a jejich vlivu v této otázce na Chruščovovu skupinu. Podle mého soudu přičítá postojům Pekingu větší důležitost, než v reálu na sovětské rozhodování i na dění v Maďarsku měly. V této části práce jsou také podrobně a přesvědčivě objasněny okolnosti pobytu Imre Nagyho a velké skupiny jeho spolupracovníků na jugoslávském velvyslanectví v Budapešti.

V poslední kapitole disertace se J. Adamec také vrací k některým událostem, které se odehrály ve dnech povstání. Bohužel však ani v těchto pasážích nenalezneme podrobnější objasnění názorového tříbení mezi klíčovými maďarskými komunistickými funkcionáři. Autor vlastně ponechává bez povšimnutí podle mého soudu zdaleka nikoliv podružný problém, kterým byl vývoj vztahů mezi J. Kádárem a I. Nagyem. Nevysvětluje, za jakých okolností a kdy přesně se na přelomu října a listopadu 1956 cesty obou mužů rozdělily. Nedozvíme se tedy, nakolik k tomu došlo v zásadě shodou okolností a nakolik to ovlivnily odlišné postoje či povahové rysy obou klíčových aktérů maďarských událostí.

Adamec vystupuje jako velmi zdrženlivý komentátor, pečlivě váží slova, snaží se zpravidla poukázat na celou složitost jednotlivých problémů či souvislostí, cizí jsou mu prvoplánová hodnocení i odsudky. Je jen škoda, že se nakonec vyhnul celkovému zhodnocení významu povstání a závěr práce nahradil krátkým přehledem maďarského vývoje v roce 1957.

K posuzovanému textu mám jen okrajové připomínky, z nichž některé jsem zmínil již výše. Všechny ostatní se vlastně týkají především kvality redakční práce. Autor mohl při redigování textu vynechat některé příliš podrobné komentáře a poznámky, které se zabývají

podružnými skutečnostmi, zkoumanému tématu dosti vzdálenými. Přítomnost těchto výkladových odboček zbytečně odvádí čtenářskou pozornost. Adamec také přehlédl několik faktografických nepřesností. Na s. 95 například zaměnil Valka Červenková za Vasila Kolarova. František Halas se nemohl zúčastnit II. sjezdu spisovatelů v roce 1956 (s. 273); zřejmě je míněn František Hrubín. V textu, zejména v některých poznámkách pod čarou, je až nepřiměřené množství mnoho překlepů (např. s. 56. pozn. 185, s. 165 (dole), s. 188, pozn. 712, s. 202, pozn. 764; pozn. 889 a pozn. 890 (s. 226) jsou identické i s překlepy).

Tyto připomínky výrazněji neoslabují mé jednoznačně pozitivní hodnocení posuzované doktorské disertace, kterou doporučuji k obhajobě.

V Praze, 3. prosince 2015

doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.